

MAŁGORZATA ŚWIĘCICKA

UNIwersytet KAZIMIERZA WIELKIEGO

BYDGOSZCZ

STEREOTYP W LINGWISTYCZNYCH BADANIACH PRZESTRZENI MIEJSKIEJ. STAN, METODY, PERSPEKTYWY

Niniejszy artykuł ma charakter przeglądowny w zakresie stanu¹ oraz metodologii badań językowo-kulturowej przestrzeni miast i ich mieszkańców. Przegląd nie jest jednak celem samym w sobie, jako że we wskazanym obszarze naukowych dociekań służy on sformułowaniu przynajmniej kilku perspektyw badawczych.

W związku z podjęciem problematyki stereotypu jako lingwistycznej metody badań przestrzeni miasta trzeba wspomnieć o inspirującej dyskusji, toczącej się w Polsce zwłaszcza w latach 90. XX w., dotyczącej teorii i metodologii stereotypu jako przedmiotu lingwistyki, której efekty utrwalono m.in. w dwunastym tomie serii *Język a kultura* (Anusiewicz, Bartmiński 1998). Dyskusja ta nie mogła pozostać bez znaczenia dla środowiska językoznawczego, głównie dla szeroko rozumianych pragmatolingwistów, w tym socjolingwistów, którzy – nie rezygnując z dotychczasowych teorii i metodologii badań zróżnicowanego języka mieszkańców miast – kierowali swoje zainteresowania ku nowszym koncepcjom opisu, w tym ku stereotypowi. Nie wdając się w tym miejscu w ciągle jeszcze dyskutowany problem i w szczególności referowanie dobrze znanych poglądów dotyczących samego, warunkowanego przecież dyscypliną badań rozumienia stereotypu, jego funkcji kognitywnej, emocjonalnej czy społecznej (Quasthoff 1998), rodzajów (obejmujących stereotyp lingwalny, mentalny,

¹ Jeśli chodzi o stan badań, wymienia się tu jedynie wybrane przykłady opracowań. Pełniejszą literaturę przedmiotu może znaleźć zainteresowany czytelnik m.in. w przywołanych w szkicu kolejnych tomach serii *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność* (Święcicka 2003, 2005, 2007, 2009, 2011b) oraz *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (Święcicka 2006, 2008, 2011a).

lingwomentalny – Chlebda 1998) czy sposobów odróżniania cech stereotypowych i prototypowych itd., trzeba stwierdzić, że dla interesującego nas obszaru rozważań istotne stało się ujęcie Jerzego Bartmińskiego i lubelskiej szkoły etnokognitywistycznej. Pozwoliło ono bowiem, w odwołaniu do Lippmanna i Putnama, na poszerzenie pojęcia stereotypu z utrwalonego zwłaszcza w socjologii wąskiego, opartego na uprzedzeniach i zafałszowaniu, synonimu negatywnego sądu o ludziach na

[...] językowo-kulturowe wyobrażenia „ludzi i rzeczy”, także sytuacji i zachowań, wyobrażenie motywowane podwójnie: obiektywnymi właściwościami przedmiotów oraz czynnikami subiektywnymi (psychospołecznymi) (Bartmiński 1998: 65).

Tym samym przedmiotem empirycznych badań stereotypu jako elementu językowego obrazu świata stały się nie tylko stereotypy narodów, mieszkańców regionów, zawodów, ról rodzinnych, ale także językowe obrazy różnorodnych wycinków otaczającej człowieka rzeczywistości, m.in. roślin, zwierząt, kosmosu, stereotypy ideologiczne, a używając słów Jerzego Bartmińskiego (1998: 65): „[...] obraz całego oswajanego przez człowieka świata, budowany z postawy poznawczej, ale zawierający także elementy ocen i wartości”. Przyjmując taki punkt widzenia, uznano, że niewątpliwie jeden z istotnych elementów językowego obrazu świata stanowi usytuowanie człowieka w przestrzeni wyznaczonej zarówno miejscem zamkniętym domu, mieszkania, instytucji itp., jak i jego osadzenie na danym terenie, obejmującym m.in. takie jednostki osadnicze, jak miasto i wieś. Miasto postrzegane jako przestrzeń niezwykle zróżnicowana w sensie fizycznym i społecznym, cechująca się wielością obiektów handlowych, usługowych, administracyjnych, kulturalnych itp., ze znaczną liczbą ludności, determinuje utrwalone w języku i kulturze zespół ludzkich sądów o nim samym i o jego mieszkańcach, sytuując je *a priori* w opozycji do kategorii wsi.

Te w skrócie ujęte myśli stały się inspiracją do ukierunkowania rozważań lingwistycznych na rekonstruowanie językowo-kulturowych aspektów funkcjonowania przestrzeni miejskiej, w której kontekście w oczywistej konsekwencji została postawiona przestrzeń wiejska. Językowo-kulturowy kierunek badań nie byłby, co oczywiste, możliwy bez dotychczasowego dorobku i ewolucji od tradycyjnych metod dialektologii, później głównie socjolingwistyki, do sięgania po nowe koncepcje opisu z wykorzystaniem standardów semantycznych gramatyki komunikacyjnej włącznie. Dobrą okazję do weryfikowania koncepcji badawczych przyniosły nowe fakty językowe zaobserwowane w przestrzeni miejskiej wraz z przemianami społeczno-politycznymi, gospodarczymi i kulturowymi po 1990 r. Ożywiły one nieco już zapomniane tradycyjne badania socjolingwistyczne, obejmujące zagadnienia zróżnicowanego zwłaszcza na płaszczyźnie leksykalno-frazeologicznej kształtu polszczyzny miejskiej, ale przesunęły także punkt zainteresowań na płaszczyznę językowo-kulturową. Pierwsza dekada XXI w. jasno dowodzi, że lingwiści wyraźnie zintensyfikowali swoje badania stereotypowego obrazo-

wania przestrzeni miasta i jego mieszkańców². Z perspektywy bydgoskiego środowiska językoznawczego warto wspomnieć o interdyscyplinarnej koncepcji badań obrazu// obrazów Bydgoszczy i bydgoszczanina w języku i kulturze³, która znalazła swój wyraz w jednym z dzieł pięciotomowej serii *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność* (Święcicka 2003, 2005, 2007, 2009, 2011b), wyraźnie rozbudowującym się od jej drugiego tomu. Z czasem okazało się, że interdyscyplinarna językowo-kulturowa perspektywa badań, głównie za sprawą literaturoznawców, historyków, archeologów, filmoznawców, została tak bardzo poszerzona, że sformułowanie „polszczyzna bydgoszczan” – jak słusznie podkreślił recenzent Bogdan Walczak – przestało być wystarczające. Zaobserwowaną przez Walczaka swoistą emancypację badań nad językowym obrazowaniem miasta i jego mieszkańców przyjęto jako jeden z istotnych elementów ogólnopolskiej dyskusji w wypracowanej koncepcji serii *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (Święcicka 2006, 2008, 2011a), w której obok takich obszarów badawczych, jak obraz miasta w języku i kulturze czy onomastyczny obraz miasta i jego mieszkańców, pojawiły się kategorie miasta/wsi jako przestrzeni obcej lub przestrzeni oswojonej oraz zjawisko wielokulturowości i wielojęzyczności w przestrzeni miejskiej.

Jeżeli przyjrzymy się materiałowi badawczemu służącemu realizacji tak postawionych zadań badawczych, to przy całej jego różnorodności możemy dostrzec ograniczenie, jeśli chodzi o postać substancjalną, do – zasadniczo – polszczyzny pisanej. Obok danych językowych utrwalonych w opracowaniach leksykograficznych charakterystycznych dla danego miasta i regionu (np. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, *Słownik gwary miejskiej Poznania*), także słownikowych przykładów przysłów i powiedzeń (np. *Nowa księga przysłów polskich*), badacze chętnie wykorzystują zróżnicowane gatunkowo teksty

² Rekonstruowanie obrazu miasta i jego mieszkańców, funkcjonującego w świadomości respondentów („humanistycznie określona przestrzeń miasta” – zob. Pluta 2006: 229), stanowi istotny element badań socjologicznych. Za niezwykle inspirujące z lingwistycznego punktu widzenia należy uznać szkice zamieszczone w książce *Mój wrocławianie* (Żuk, Pluta 2006); godne uwagi językoznawcy jest zwłaszcza studium wrocławskiego autostereotypu zaproponowane przez Jacka Plutę (2006).

³ W 2003 r. na konferencji językoznawczej w Białymstoku poświęconej metodologii badań polszczyzny mówionej mieszkańców miast przedstawiłam stan badań, metodologię i perspektywy badań nad polszczyzną mieszkańców Bydgoszczy (zob. Święcicka 2004). Wśród nakreślonych wówczas perspektyw badawczych znalazły się: monograficzna analiza zjawisk fonetycznych, fleksyjnych i składniowych potocznego języka bydgoszczan, monograficzne opracowanie bydgoskiej toponimii wraz z potocznym nazewnictwem miasta, kontynuowanie badań nad bydgoską gwarą miejską, funkcjonowaniem frazeologii regionalnej, językiem i stylem tzw. bydgoskich powieści, językiem i stylem tekstów dawnych, wpływami dialektalnymi na gwarę miejską bydgoszczan. Jak widać, nie przewidywałam jeszcze wtedy ukierunkowania badań na językowo-kulturowe obrazy Bydgoszczy i bydgoszczan.

(powieść, pamiętnik, list, baśń, podanie i legenda itd.) z różnych okresów literackich, reprezentujące styl artystyczny. Rekonstrukcja przepuszczonych przez filtr literackiej kreacji obrazów miasta i jego mieszkańców obejmuje teksty zarówno twórców polskich (np. Bolesława Prusa, Czesława Miłosza), jak i obcych (np. Hansa Chrystiana Andersena, Orhana Pamuka, Johna Maxwella Coetzee'ego). Procesowi odtwarzania mechanizmów kreacji przestrzeni miejskiej służą dzieła znane, należące do kanonu literatury polskiej i obcej, obok nich ważne źródło materiałowe stanowią także teksty twórców lokalnych, reprezentujące literaturę regionalną (np. Jerzego Sulimy-Kamińskiego). Wśród źródeł ekscerpcji materiału językowego na uwagę zasługują nadto teksty reprezentujące styl dydaktyczny, m.in. podręczniki do języka polskiego (zob. Lewińska 2006; Rypel 2008, 2011) oraz styl publicystyczno-dziennikarski, zwłaszcza prasa lokalna lub dodatki lokalne do prasy ogólnopolskiej (zob. np. Laskowska 2006). Istotnym źródłem materiału językowego w dobie nowych sposobów komunikowania się są również wypowiedzi użytkowników portali internetowych (zob. Zimny 2007), a także gatunki wypowiedzi o funkcji użytkowej, jak chociażby przewodniki turystyczne (zob. Tarary 2007; Sokólska 2011; Wołoszyn 2011). Badacze wykorzystują także, choć rzadziej, zgromadzone wybory tekstów języka mówionego mieszkańców danego miasta, jak uczyniła to chociażby Aneta Majkowska (2006), rekonstruując stereotyp Częstochowy i częstochowianina. Przywołane źródła materiałowe różnią się pod względem stopnia ich oficjalności bądź nieoficjalności, reprezentując zarówno pierwszą, jak i drugą kategorię, w zakresie tej drugiej z charakterystycznymi przykładami z subkulturowych odmian polszczyzny (zob. np. Moch 2011).

Przegląd opracowań poświęconych językowo-kulturowym obrazom miast i ich mieszkańców pozwala także na rozpoznanie odmienności podstaw teoretyczno-metodologicznych. Można jednak stwierdzić dominację dwóch ujęć, tj. etnolingwistycznego, opartego na rozumieniu stereotypu

[...] jako językowo-kulturowego obrazu desygnatu, odzwierciedlającego jego typowe (uznawane powszechnie za prawdziwe, normalne, zwyczajne) cechy (Zimny 2007: 239),

właściwego wiedzy potocznej użytkowników języka, oraz gramatyki komunikacyjnej, której przedstawiciele wyróżniają standardy semantyczne Polaków: dynamiczne, zwane wizerunkami, i statyczne, do których odnosi się określenie utrwalonych stereotypów (zob. Laskowska 2006). Pierwszy typ koncepcji metodologicznej reprezentuje większość badaczy, m.in. Rafał Zimny (2007) w obszernym studium poświęconym autostereotypowi Bydgoszczy, jeśli zaś chodzi o założenia gramatyki komunikacyjnej, sięga po nie m.in. Elżbieta Laskowska (2006), rekonstruując stereotypy Bydgoszczy w tekstach lokalnej prasy, oraz Wiesław Czechowski (2005; 2009), wyodrębniając standardy semantyczne (i w konsekwencji „globalny ideacyjny obraz Bydgoszczy”), funkcjonujące w wypowiedziach bydgoskiej młodzieży. Według komunikatystów

metody gramatyki komunikacyjnej mogą odegrać istotną rolę w opisie języka mieszkańców miast. Wiesław Czechowski w odniesieniu do polszczyzny bydgoszczan dowodzi na przykład:

Celem strategicznym takich badań jest ustalenie, w jakim zakresie bydgoszczanie wypracowali specyficzny regionalny sposób porozumiewania się na tle ogólnopolskich standardów komunikacji językowej (2005: 135).

Aby ukazać znaczenie obydwu koncepcji metodologicznych w badaniach stereotypów miast i ich mieszkańców, zwróćmy uwagę na szkice E. Laskowskiej (2006) i R. Zimnego (2007). Laskowska, sięgając po pojęcie standardu semantycznego, wraz z jego podziałem na typy i stereotypy (Awdiejew 1999) wyróżniła stereotypy Bydgoszczy w tekstach prasy lokalnej, a więc w oficjalnej odmianie języka. Repertuar stereotypów słabych i mocnych, statycznych i dynamicznych obejmuje frazy: *Bydgoszcz jest nasza*, *Bydgoszcz jest miastem prowincjonalnym*, *Bydgoszcz jest wielkim miastem* (*Bydgoszcz jest stolicą diecezji*, *Bydgoszcz ma uniwersytet*), *Istnieją bydgosko-toruńskie animozje* (*Bydgoszcz jest lepsza niż Toruń*, *Toruń jest lepszy niż Bydgoszcz*), *Bydgoszcz jest miastem od dawna*, *Bydgoszcz jest miastem mężeńskim*, *Przedwojenna Bydgoszcz jest piękna*, *współczesna Bydgoszcz jest brzydka*, *Władze Bydgoszczy działają źle*, *Bydgoszcz jest miastem komunistycznym*. Badaczka, zdając sobie sprawę z niekompletności zrekonstruowanego obrazu, dowodzi, że

[...] tempo współczesnego życia sprzyja bardziej powstawaniu dynamicznych wizerunków niż utrwalonych stereotypów. Uchwycenie tych pierwszych mogłoby wzbogacić naszą wiedzę na temat nie tylko języka, ale także odzwierciedlania się „drugiej rzeczywistości” w wypowiedziach (Laskowska 2006: 281).

Tak postawione zadanie badawcze nie czekało długo na realizację, bowiem Zimny (2007), przyjmując jednak etnolingwistyczne rozumienie stereotypu i wykładników stereotypizacji, podjął się m.in. próby skonfrontowania stereotypów ustalonych przez Laskowską w języku oficjalnym z potocznym stereotypowym obrazem Bydgoszczy utrwalonym w wypowiedziach użytkowników (od kwietnia 2001 r. do grudnia 2005 r.) internetowego portalu www.bydzia.pl, zwłaszcza w dziale „Bydgoszcz nasza”. Analizy Zimnego jasno dowodzą zróżnicowania (także na płaszczyźnie aksjologicznej) auto-stereotypu bydgoskiego i licznych jego uwarunkowań (np. sytuacja komunikacyjna, gatunek wypowiedzi, doświadczenia kulturowe respondentów). W nieoficjalnych wypowiedziach internautów – jak dowodzi autor – nie znajduje na przykład potwierdzenia stereotyp *Bydgoszcz jest miastem mężeńskim*, przekonaniem właściwie nieobecnym jest nadto *Bydgoszcz jest miastem komunistycznym*, w ramach zaś sądu *Bydgoszcz jest wielkim miastem* brak egzemplifikacji sądu *Bydgoszcz jest stolicą diecezji* oraz

Bydgoszcz ma uniwersytet. Inne obrazy sytuują się w grupie stereotypów często czy bardzo często aktualizowanych (np. *Bydgoszcz jest nasza*, *Bydgoszcz jest miastem prowincjonalnym*, *Bydgoszcz jest miastem od dawna*, *Istnieją bydgosko-toruńskie animozje*, *Władze Bydgoszczy działają źle*) lub znajdują nie tak liczne potwierdzenia, np.: *Bydgoszcz jest wielkim miastem*, *Przedwojenna Bydgoszcz jest piękna*, *współczesna Bydgoszcz jest brzydka*. Zimny, odwołując się do kategorii wspólnotowości, dokonuje istotnych uszczegółowień, np. bydgoski stereotyp wspólnotowy *Bydgoszcz jest nasza* rozpada się na szereg subobrazów typu: *Bydgoszcz jednoczy – stereotyp genetyczny*, *Bydgoszcz jednoczy – stereotyp sentymentalny*, *Bydgoszcz jednoczy – stereotyp małej ojczyzny*. Przybliżone skrótowo badania w nurcie odmiennych metodologii jasno dowodzą, że „mapę stereotypów” (Laskowska 2006: 281) miasta i jego mieszkańców w istotny sposób determinuje typ tekstu, pełniona przez niego funkcja, rodzaj ekscerpowanego materiału, który poza obiektywną treścią stereotypu może zawierać treści subiektywne⁴, służące, tak jak chociażby w przypadku przewodników turystycznych, realizacji nie tylko funkcji informacyjnej, ale też

⁴ Treści subiektywne związane ze stereotypem potwierdzają na przykład badania Elizy Tarary (2007) oraz Agnieszki Rypel (2007). Pierwsza autorka podjęła się próby przedstawienia obrazów Bydgoszczy (wraz z subobrazami) wyłaniających się z tekstów przewodników turystycznych Janusza Umińskiego, pochodzących z lat 1976, 1996 i 2004. Analiza pozwoliła odtworzyć proponowany turystom obraz Bydgoszczy końca XX i początku XXI w. – zasadniczo neutralny, choć nie wolny od subiektywnego wartościowania. W tekstach przewodników – jak dowodzi badaczka – przeważają obrazy o charakterze stałym, nierzadko odwołujące się do przeszłości miasta, m.in. *Bydgoszcz powstała w średniowieczu* (subobraz: *Bydgoszcz ma Stare Miasto*), *Bydgoszcz ma zróżnicowaną architekturę* (wraz ze stereotypem statycznym *Bydgoszcz to miasto secesji*, *Bydgoszcz ma różnorodne budowle*), *Bydgoszcz to miasto męczeńskie* (*Bydgoszcz pamięta o ofiarach II wojny światowej*). Zmienny, znikający charakter wykazują natomiast takie obrazy, jak: *Bydgoszcz to nowoczesne miasto*, *Bydgoszcz to miasto rozbudowujące się* czy *Bydgoszcz to ośrodek przemysłowy*. Na materiale przewodników turystycznych da się także wyróżnić istotne ze względu na ich funkcje obrazy typu: *Bydgoszcz to miasto kultury* (*Bydgoszcz to miasto muzyki*), dziwić zaś może – według badaczki – brak obrazu, już chyba o randze stereotypu stałego, *Bydgoszcz to miasto sportu*.

Z kolei Agnieszka Rypel odkrywa przed czytelnikiem obraz Bydgoszczy utrwalony w *Stenogramach Anny Jambor* Kazimierza Bierońskiego, które ukazywały się kolejno w 1958, 1959 i 1960 r. K. Bieroński, pozbawiony – jak można wnosić na podstawie jego biografii – silnych emocjonalnych związków z Bydgoszczą, utrwala przede wszystkim stereotyp Bydgoszczy jako miasta prowincjonalnego, w którym traci się czas, w którym nie można się rozwijać, ograniczona zostaje wolność czy wreszcie brak tu miejsca na uczucia i serdeczność. Konsekwencją zaś uwarunkowań historycznych miasta stają się cechy składające się na obraz *Bydgoszcz polska czy niemiecka*. Obraz Bydgoszczy wykreowany w powieści K. Bierońskiego – według oceny A. Rypel – nie podlega wyidealizowaniu, można nawet mówić o pewnym jego zdeformowaniu wskutek filtra, jaki stanowi osobowość narratorki krótko przebywającej w mieście i raczej mu niechętnej.

perswazji czy nawet manipulacji. Mimo tego sądu trzeba stwierdzić, że niewątpliwie da się ustalić repertuar obrazów wspólnych, a więc takich, na których „zasadza się” się obraz danego miasta i jego mieszkańców.

Koncepcja zwłaszcza etnolingwistycznego opisu, na wspomnianym zróżnicowanym materiale językowym, znalazła swój wyraz w szkicach licznych badaczy, nie tylko ze środowiska bydgoskiego, ale też z wielu innych ośrodków akademickich. Dzięki temu w ostatnich latach wyraźnie rozszerzyła się „mapa stereotypów” miast i ich mieszkańców, a dziś dysponujemy już obrazami nie tylko wielu miast wielkich czy dużych, ale też mniejszych miast i miasteczek. Przez pryzmat środków językowych, głównie leksykalno-frazeologicznych, badacze dochodzą do rekonstrukcji zarówno autostereotypów miast, związanych zwykle z pozytywnym wartościowaniem „swojego”, jak i heterostereotypów, odzwierciedlających wartościowanie zasadniczo negatywne (choć nierzadko i pozytywne) „obcego”. Wspomnianą „mapę stereotypów” miast i obrazów ich mieszkańców tworzą m.in. takie miasta polskie, jak: Warszawa (Czachorowska 2006; Zawilska 2011), Poznań (Piotrowicz, Witaszek-Samborska, Walczak 2008), Gdańsk (Cybulski 2008), Białystok (Sokólska 2011), Bydgoszcz (m.in. Laskowska 2006; Benenowska, Morzyńska-Wrzosek 2007; Rypel 2007; Tarary 2007; Zimny 2007; Czachorowska 2008; Dyszak 2011), Częstochowa (Majkowska 2006), obok nich też Tczew (Lewińska 2011), Świecie (Pająkowska-Kensik 2006), Przemyśl (Sagan-Bielawa 2006), Zamość (Wołoszyn 2011). Wśród miast poza granicami kraju szczególnie chętnie kreśli się portrety Wilna (Węgorowska 2006, 2008) czy Pińska (Sawaniewska-Mochowa 2008); nie brak też odtwarzania, wykreowanych w stylu artystycznym, obrazów Paryża (Czachorowska 2011; Zwolińska 2011), Rzymu (Zwolińska 2011), Kopenhagi (Jastrzębska-Golonka 2011), Kapsztadu i Stambułu (Mirkowska-Moch, Moch 2011). Istotny problem badawczy stanowi nie tylko poddana językowo-stylistycznej konkretyzacji przestrzeń danego miasta, ale także poszukiwanie wyznaczników ogólnej kategorii miasto (np. Rogowska-Cybulska 2006; Jastrzębska-Golonka 2008) oraz miasto i/a wieś (np. Nowowiejski 2008). W tym kontekście warto wspomnieć, że badacze nie ograniczają się tylko do elementów językowych składających się na obrazowanie danego miasta i jego mieszkańców, pojawiają się bowiem pierwsze szkice porównawcze, jak choćby ciekawa próba zestawienia na bazie materiału słownikowego Poznania i Łodzi w szkicu poznańskich badaczy (Piotrowicz, Witaszek-Samborska, Walczak 2011) czy też Bydgoszczy i Grodna przez pryzmat kategorii swój – obcy w urbanonimii obydwu miast (Duszyński 2011). Wśród ważnych efektów badań jest też potwierdzenie sygnalizowanych już przez badaczy lubelskich, m.in. przez Jolantę Panasiuk (1998) (w odniesieniu do stereotypu lwo-wiaka) cech – ilościowych i jakościowych – stereotypowych obrazów opartych nie tylko na ich stabilności, ale też na dynamice, zmienności, warunkowanej w czasie zmianami m.in. demograficznymi, ekonomicznymi, politycznymi, gospodarczymi czy kulturowymi. Tę istotną konstatację zawiera również szkic poznańskich języko-

znawców (Piotrowicz, Witaszek-Samborska, Walczak 2008), poświęcony obrazowi poznaniaka w świetle materiału *Słownika gwary miejskiej Poznania* (Gruchmanowa, Walczak 1999).

Rekonstruowanie stereotypowych obrazów miast i ich mieszkańców trudno wyobrazić sobie bez uwzględnienia warstwy nazw własnych, zwłaszcza antroponimów, toponimów czy miejskiej chrematonimii, co potwierdza szereg szkiców realizujących temat onomastycznej przestrzeni miasta, zarówno w ujęciu teoretyczno-metodologicznym (np. Siwiec 2006), jak i materiałowym (m.in. Banderowicz 2011; Jaros 2011; Rogowska-Cybulska 2011; Roszak 2011). Badania onomastyczne jasno dowodzą, że nazewnictwo miejskie, niewolne przecież od wartościowania, służy budowaniu tak autostereotypów, jak i heterostereotypów miast i ich mieszkańców. Tym samym wyznaczają one nowatorski kierunek oglądu materiału nazw własnych, dla którego niewystarczające wydają się tradycyjne narzędzia onomastyczne, bowiem

[...] współczesna miejska rzeczywistość nazewnicza jest ciekawym polem badawczym, które zachęca także do sięgania po inne narzędzia metodologiczne niż tylko tradycyjny aparat onomastyki (Czachorowska, Zimny 2011: 114).

Rezultaty takiego „sięgania po inne narzędzia metodologiczne” do opisu nazw nowych obiektów przestrzeni miejskiej Bydgoszczy znajdujemy już dziś w szkicu onomastyczno-pragmalingwistycznym Magdaleny Czachorowskiej i R. Zimnego (2011), którzy w odniesieniu do specyficznego znaczenia nazwy własnej w określonych realiach społeczno-kulturowych używają terminu „znaczenie pragmatyczne” (Czachorowska, Zimny 2011: 103).

Na podstawie dokonanego przeglądu podstaw materiałowych badań, ujęć teoretyczno-metodologicznych dominujących w rekonstruowaniu językowo-kulturowej przestrzeni miasta i jego mieszkańców oraz wybranych rezultatów badań można sformułować kilka uwag dotyczących perspektyw badawczych.

1. Na opracowanie z wykorzystaniem stereotypu jako elementu językowego obrazu świata czekają niewątpliwie inne jeszcze przestrzenie miast, tak wielkich, jak i małych, prowincjonalnych. Poszerzona baza stereotypów różnych miast może stanowić bowiem dobry punkt wyjścia do badań porównawczych. Celem budowanych stereotypów i substereotypów skonkretyzowanej przestrzeni miasta powinna być uogólniona kategoria miasto, na której tle – tak jak to już się wstępnie czyni – rozpartywana będzie kategoria wieś.

2. Tak samo istnieje potrzeba poszerzenia badań w zakresie stereotypów mieszkańców miast. Powinny one służyć zarówno rekonstrukcji obrazów mieszkańców miast nieobjętych dotąd lingwistyczno-kulturową analizą, jak i weryfikacji (w związku z intensywnymi w ostatnich latach przemianami społeczno-politycznymi, gospodarczymi, kulturowymi) stereotypów już wyodrębnionych. Rozbudowana i zwery-

fikowana baza stereotypów mieszkańców miast umożliwi formułowanie zestawień, a w ich efekcie zbudowanie ogólnej kategorii: mieszkaniec miasta, ewokującej dalej kategorię mieszkańca wsi.

3. Wśród postulatów badawczych należy również umieścić poszerzenie źródeł materiału badawczego nie tylko w sensie chronologicznym, ale też funkcjonalnym. Nadal przedmiotem ekscerpacji materiału językowego powinny być opracowania leksykograficzne, teksty różnych funkcjonalnych odmian polszczyzny, np. stylu artystycznego, publicystycznego czy dziennikarskiego. W większym jednak niż dotąd zakresie należy wykorzystać teksty specyficzne dla danego miasta i regionu, m.in. teksty o charakterze pamiętnikarskim, wspomnieniowym, albumowym, a w świetle tak chętnie dziś podejmowanej problematyki „pamięci miejsc” także archiwa historii mówionej, które posiada wiele polskich miast. W większym również niż dotąd zakresie należy sięgać po zgromadzone w przeszłości, tak przecież cenne, a wydaje się mało ekscerpowane do badań, wybory tekstów języka mówionego mieszkańców miast: Krakowa, Łodzi, mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia i inne. Za istotny warto także uznać dynamicznie zmieniający się materiał portali internetowych, zwłaszcza tych związanych z danym miastem, oraz różnorodne, tworzone przez urzędy miejskie materiały promocyjne, np. foldery, ulotki, hasła reklamowe, wypełniające przestrzeń miejską billboardy, głównie te o charakterze lokalnym.

4. Stosownym pomysłem wydaje się nadto opracowanie kwestionariusza do badania stereotypu miasta i jego mieszkańca, dla którego pewien wstępny wzorzec mogą stanowić prowadzone w różnych miastach badania ankietowe. Przemysłany, ujednolicony kwestionariusz jako metoda w miarę szybkiego, choć z pewnością niedoskonałego, gromadzenia materiału mógłby także posłużyć do pozyskania materiału wśród różnych grup pokoleniowych i zawodowo-środowiskowych. Tego typu materiał pozwoliłby również na formułowanie wniosków na temat wpływu zmiennych typu: wiek, płeć, region kraju, przynależność do grupy zawodowej, środowiskowo-subkulturowej itp. na stereotypowe widzenie miasta i jego mieszkańca.

5. Jeśli chodzi o ujęcia teoretyczno-metodologiczne, z pewnością warto kontynuować przyjęty nurt badań etnolingwistycznych. Można też, jak dowiodło tego przywołane studium onomastyczno-pragmalingwistyczne, poszukiwać nowych koncepcji i rozstrzygnięć, które w związku z kategorią miasto – wieś może na przykład stanowić coraz intensywniej rozwijająca się ekolingwistyka.

6. Efektem zarówno dotychczasowych wyników badań, jak i realizacji postulatów badawczych powinno być w miarę pełne monograficzne opracowanie stereotypów miast i ich mieszkańców z uwzględnieniem perspektywy chronologicznej i porównawczej, co z pewnością wymaga nie tylko lokalnego, ale i ogólnopolskiego (z czasem też międzynarodowego) projektu badawczego.

Nie tracąc z pola widzenia polszczyzny miejskiej jako ważnego celu badań pragmalingwistycznych, należy stwierdzić, że stereotyp jako element językowego obrazu

świata okazał się niezwykle przydatną kategorią do badań językowo-kulturowej przestrzeni miasta i jego mieszkańca.

Na zakończenie warto dodać, że podążając nakreśloną drogą propozycji badawczych, środowisko bydgoskich językoznawców po raz kolejny w serii *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 4* proponuje ogólnopolską dyskusję uszczegółowioną w temacie *Wiele kultur i wiele języków*.

Literatura

- ANUSIEWICZ J., BARTMIŃSKI J. (red.), 1998, *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław.
- AWDIEJEW A., 1999, *Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i praktyka)*, [w:] A. Awdiejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, Warszawa – Kraków, s. 33–68.
- BANDEROWICZ K., 2011, *Pochodzenie i sposoby identyfikacji poznańskich mieszczan*, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 177–188.
- BARTMIŃSKI J., 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław, s. 63–83.
- BENENOWSKA I., MORZYŃSKA-WRZOSEK B., 2007, *Kreacja obrazu Bydgoszczy w szopce Zdzisława Prusa*, [w:] M. Świącicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 3*, Bydgoszcz, s. 155–170.
- CHLEBDA W., 1998, *Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław, s. 31–41.
- CYBULSKI M., 2008, *Obraz Gdańska w słownikach kaszubszczyzny literackiej*, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 179–192.
- CZACHOROWSKA M., 2006, *Dwie powieści jedno miasto – Warszawa w Lalce i Emancypantkach Bolesława Prusa*, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 267–274.
- CZACHOROWSKA M., 2008, „Zmysłowy” spacer po dawnej Bydgoszczy, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 193–200.
- CZACHOROWSKA M., 2011, *Powiadam tobie cud nie miasto! – Paryż w Lalce Bolesława Prusa*, [w:] M. Świącicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 245–254.
- CZACHOROWSKA M., ZIMNY R., 2011, *Nazwy nowych obiektów przestrzeni miejskiej Bydgoszczy (Studium onomastyczno-pragmalingwistyczne)*, [w:] M. Świącicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 5*, Bydgoszcz, s. 101–116.
- CZECHOWSKI W., 2005, *Młodzieżowe bydgoskie standardy semantyczne*, [w:] M. Świącicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 2*, Bydgoszcz, s. 135–154.

- CZECHOWSKI W., 2009, *Bydgoska młodzież o swoim mieście – obrazy ideacyjne i wartościowanie w wypowiedziach o Bydgoszczy*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 4*, Bydgoszcz, s. 77–94.
- DUSZYŃSKI H., 2011, *Opozycja swój – obcy w urbanonomii Bydgoszczy i Grodna (na przykładzie wypowiedzi internautów)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 99–113.
- DYSZAK A.S., 2011, *Literacko-językowy obraz mieszkańców przedwojennej Bydgoszczy (na podstawie Mostu Królowej Jadwigi)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 5*, Bydgoszcz, s. 159–169.
- GRUCHMANOWA M., WALCZAK B. (red.), 1999, *Słownik gwary miejskiej Poznania*, wyd. II z suplementem, Warszawa – Poznań.
- JAROS V., 2011, *Nazwiska ewangelików spoczywających na cmentarzu rzymsko-katolickim św. Rocha w Częstochowie*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 189–200.
- JASTRZĘBSKA-GOLONKA D., 2008, *Obraz miasta i językowe sposoby jego wartościowania w najnowszym przekładzie baśni Hansa Chrystiana Andersena*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 209–222.
- JASTRZĘBSKA-GOLONKA D., 2011, *Driada w Paryżu i kalosze szczęścia w Kopenhadze, czyli realizm na usługach baśni. Realistyczno-magiczny obraz miast europejskich w najnowszym przekładzie baśni i opowieści H.Ch. Andersena*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 255–270.
- LASKOWSKA E., 2006, *Stereotyp Bydgoszczy w tekstach prasy lokalnej*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 275–282.
- LEWIŃSKA A., 2006, *Obraz miasta w elementarzach dla dzieci wiejskich z drugiej połowy XIX wieku i początków wieku XX*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 283–297.
- LEWIŃSKA A., 2011, *Z Tczewa wszędzie blisko. Co i jak się dziś oswaja, promując miasto*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 271–282.
- MAJKOWSKA A., 2006, *Językowy obraz miasta i jego mieszkańców (na podstawie Wyboru tekstów polszczyzny mówionej mieszkańców Częstochowy)*, [w:] H. Sędziak, D. Czyż (red.), *Polszczyzna regionalna. Polszczyzna miast i miasteczek Mazowsza i Podlasia*, cz. IV, Ostrołęka, s. 157–165.
- MIRKOWSKA-MOCH E., MOCH M., 2011, *Stambul Orhana Pamuka i Kapsztad Johna Maxwella Coetzee’ego*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 283–294.
- MOCH W., 2011, *Napisoobrazy, czyli litera, słowo, obraz w bydgoskim graffiti*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 5*, Bydgoszcz, s. 211–227.
- NOWOWIEJSKI B., 2008, *Obraz „miasta” i „wsi” w polskich przysłowiach*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 237–248.

- PAJĄKOWSKA-KENSIK M., 2006, *O językowym obrazie Świecia nad Wisłą w piśmiennictwie*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 298–303.
- PANASIUK J., 1998, *O zmienności stereotypów*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław, s. 84–98.
- PIOTROWICZ A., WITASZEK-SAMBORSKA M., WALCZAK B., 2008, *Obraz poznaniaka w świetle Słownika gwary miejskiej Poznania pod redakcją Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 255–280.
- PIOTROWICZ A., WITASZEK-SAMBORSKA M., WALCZAK B., 2011, *Pejzaż miasta w świetle Słownika gwary miejskiej Poznania i Słownika dwudziestowiecznej Łodzi*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 347–360.
- PLUTA J., 2006, *Studium wrocławskiego autostereotypu*, [w:] P. Żuk, J. Pluta (red.), *My wrocławianie. Społeczna przestrzeń miasta*, Wrocław, s. 227–261.
- QUASTHOFF U.M., 1998, *Etnocentryczne przetwarzanie informacji. Ambiwalencja funkcji stereotypów w komunikacji międzykulturowej*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura*, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław, s. 11–30.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2006, *Obraz miasta we Wspomnieniach kobiet wiejskich*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 304–329.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2011, *Napisy pamiątkowe w przestrzeni społecznej blokowiska (na przykładzie gdańskiej Zaspy)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 201–214.
- ROSZAK M., 2011, *Tendencje nazewnicze w chrematonimach zielonogórskich lokali gastronomicznych i rozrywkowych*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 215–223.
- RYPEL A., 2007, *Bydgoszcz? Ach, tutaj także mieszkałam kilka lat...” – obraz Bydgoszczy w „Stenogramach Anny Jambor” Kazimierza Bierońskiego*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 3*, Bydgoszcz, s. 201–218.
- RYPEL A., 2008, *Obraz miasta w wybranych podręcznikach do języka polskiego dla klas IV–VI szkoły podstawowej*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 281–292.
- RYPEL A., 2011, *O sposobach wartościowania miasta w wybranych podręcznikach języka polskiego*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 361–372.
- SAGAN-BIELAWA M., 2006, *Przestrzeń miejska a nazewnictwo ulic (na przykładzie toponimii Przemysła)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 405–415.
- SAWANIEWSKA-MOCHOWA Z., 2008, *Miejsca pamięci w mieście na pograniczu (Pińsk w relacjach autobiograficznych)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 293–308.

- SIWIEC M., 2006, *Przestrzeń miejska jako przestrzeń onimiczna (uwarunkowania lingwistyczno-kulturowe)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 115–128.
- SOKÓLSKA U., 2011, *Obraz przestrzeni miejskiej w przewodnikach turystycznych po Białymstoku*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 373–384.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2003, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M., 2004, *Polszczyzna bydgoszczan. Stan badań, metodologia, perspektywy badawcze*, [w:] H. Sędziak (red.), *Polszczyzna mówiona mieszkańców miast. Księga referatów z konferencji językoznawczej w Białymstoku*, Białystok, s. 41–53.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2005, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 2*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2006, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2007, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 3*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2008, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2009, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 4*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2011a, *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz.
- ŚWIAĆICKA M. (red.), 2011b, *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 5*, Bydgoszcz.
- TARARY E., 2007, *Obraz Bydgoszczy w tekstach przewodników turystycznych*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 3*, Bydgoszcz, s. 219–232.
- WĘGOROWSKA K., 2006, *Onomastyczny obraz międzywojennego Wilna (Ustalenia wstępne)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, Bydgoszcz, s. 416–427.
- WĘGOROWSKA K., 2008, *Symboliczno-metaforyczne nazwy Wilna*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, Bydgoszcz, s. 309–324.
- WOŁOŻYŃ K., 2011, *Językowy obraz Zamościa w świetle przewodników turystycznych i materiałów o charakterze promocyjnym*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 403–412.
- ZAWILSKA K., 2011, *Obraz Warszawy w czasach powietrza, głodu, ognia i wojny – listy Jadwigi Rafałowiczówny do Elżbiety Sieniańskiej*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 413–422.
- ZIMNY R., 2007, *Potoczny autostereotyp Bydgoszczy (w świetle analizy wypowiedzi użytkowników internetowego portalu www.bydzia.pl)*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Polszczyzna bydgoszczan. Historia i współczesność 3*, Bydgoszcz, s. 233–282.
- ZWOLIŃSKA B., 2011, *Miasta romantyków: Rzym i Paryż*, [w:] M. Świąćicka (red.), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 3*, Bydgoszcz, s. 423–439.
- ŻUK P., PLUTA J. (red.), 2006, *My wrocławianie. Społeczna przestrzeń miasta*, Wrocław.

Stereotype in linguistic studies on urban space. State of art, methods and perspectives**Summary**

The paper presents an outline of both previous and state-of-art investigations, as well as research methodologies used in studies on linguistic and cultural urban space and city dwellers. The author provides an overview of primary data (mostly written texts diversified chronologically, functionally and in terms of genre) which help reconstruct the stereotypes of cities and city dwellers. Further, she identifies the differences in the terms of theoretical and methodological frameworks, where the anthropolinguistic paradigm predominates together with communication grammar and more recent onomastic and pragmalinguistic approaches. The survey is not the aim in itself. However; it is hoped that it shall allow at least several new research perspectives to emerge, and that it will contribute to an in-depth monographic study of stereotypes associated with cities and city dwellers, which would combine a chronological and a comparative perspective. This, surely, calls for both a local and a national – and in the future, an international research project.